

УДК 007:304:070

Л. А. Копилова

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АСТРОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ДРУКОВАНИХ ЗМІ

У статті здійснено структурний аналіз термінологічних одиниць спеціалізованого періодичного видання "ВСЕЛЕННАЯ, пространство, время". Мовні аспекти журналістських матеріалів можуть свідчити про рівень видання та безпосередньо про рівень читача, на якого воно розраховане. Аналіз терміносистеми космічної галузі в засобах масової інформації, зокрема в журналі "ВСЕЛЕННАЯ, пространство, время", дає можливість виявити призначення видання та його читачську аудиторію.

Ключові слова: спеціалізоване періодичне видання, журнал, аудиторія, медіатизація, термін, дефініція, астрономічна термінологія, космонавтика.

I. Вступ

Друковані періодичні видання вузькотематичного спрямування, що не є суспільно-політичною чи розважальною пресою, усе частіше виникають у відповідь на запит потенційного споживача. Соціум, зацікавлений певним питанням чи проблемою, шукає відповіді в легкодоступному форматі, і такою відповіддю в багатьох випадках стає саме спеціалізована преса. Доступна інформація за доступною ціною для підвищення власного рівня освіченості приваблює читача і, відповідно, викликає інтерес до спеціалізованих видань.

До переліку друкованих ЗМІ вузькотематичного спрямування сміливо можна зарахувати журнали та газети, присвячені темі космосу. Громадська думка стосовно космічної тематики здебільшого була сформована саме ЗМІ, починаючи із 50-х рр. ХХ ст. (про запуск першого супутника інформували телебачення та газети), і формується ними до сьогодні. Завдяки засобам масової інформації ми дізнаємося про відкриття та досягнення в галузі космонавтики, про спостереження явищ у космосі й закони небесної механіки в астрономії. Привертає увагу читачів і преса, що торкається такої неоднозначної теми, як позаземне життя, його прояви та форми існування.

Матеріали, присвячені темі космосу, містять концентровану інформацію щодо подій, дат, назв, місць, технічних засобів тощо. Відповідно, матеріали у вузькотематичних виданнях містять велику кількість як усталених та загально-вживаних, так і незрозумілих широкому загалу термінів.

Проблема термінології є актуальною в мовознавстві, адже терміни та їх дефініції є основною формою мовної репрезентації явищ або процесів. Серед учених, котрі працювали в цьому напрямі, – Л. Г. Боярова, І. В. Волкова, Є. В. Купріянова, О. Д. Пономарів, О. О. Романова, І. М. Шелепкина та ін. Однак термінологія астрономії та космонавтики залишилася мало-

вивченою, оскільки розглядали здебільшого інші суміжні наукові галузі, зокрема фізику.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути вживання термінології в спеціалізованих друкованих виданнях України, присвячених проблемам астрономії, космонавтики та позаземних форм життя. За безпосередній об'єкт вивчення оберемо журнал "ВСЕЛЕННАЯ, пространство, время" (далі – "ВПВ"), де використання термінів прямо пов'язане з параметрами наукового дискурсу, особливості дефініцій до термінів, використаних у цьому виданні.

III. Результати

Науково-популярний журнал "ВПВ" спрямований на висвітлення подій у галузі космонавтики, спостережень астрономічних явищ, можливостей і технічних характеристик космічних апаратів та іншої техніки. Слід зауважити, що видання розраховане на не тільки зацікавленого, але й достатньо підготовленого читача, оскільки мова публікацій містить велику кількість понять, що потребують, у свою чергу, певних знань із галузей космонавтики та астрономії.

У журналі "ВПВ" авторами статей і членами редакційної ради є фахівці та вчені зі світовим ім'ям у галузях космонавтики й астрономії, як-то К. І. Чурюмов, І. Л. Андронов та ін. Водночас автори-науковці добре розуміють, що видання має популяризувати сферу космонавтики для широкого загалу, тож синтезують складну термінологізовану мову вченого та мову професійного журналіста, який ретельно вивчив свою читачську аудиторію.

У продовження характеристики мовностилістичних особливостей видання слід акцентувати увагу на спостереженні А. П. Коваль: "У науково-популярній і навчальній літературі терміни... вводяться з певними застереженнями і поясненнями" [4, с. 87], – чому цілком відповідає досліджуваний часопис.

Соціальні комунікації, що послуговуються здобутками багатьох наук, зокрема філологічних, використовують при аналізі медійно-

го тексту різноманітні лінгвістичні підходи. Оскільки термінологія відіграє важливу роль у підвищенні інтелектуального рівня реципієнта й слугує маркером для наукового чи науково-популярного стилів, звернемося детальніше до вивчення та класифікації термінів, використовуваних у спеціальних виданнях із космічної тематики, на прикладі “ВПВ”.

Досліджуючи питання термінології, мовознавці створюють класифікації, засновані на різних критеріях. Соціальні комунікації, як зазначалося вище, звертаються до дотичних наук, однак не вторують повністю їх методам дослідження, а лише послуговуються тими методами, що виявляють і пояснюють принципи побудови журналістського тексту. Відповідно, при дослідженні терміносистеми спеціалізованого видання доречним буде орієнтування на лінгвістичні класифікації І. В. Волкової [3] та А. П. Коваль [4] і загальноприйняте розмежування термінів на вузькоспеціальні та загальнонаукові.

Дослідниця І. В. Волкова виокремлює чотирнадцять тематичних груп [3] у межах сучасної фізичної термінології, її підхід із поділом на такі групи та їх класифікацію можна використати і для аналізу термінів з інших галузей людського знання, зокрема використаних у журналі “ВПВ”.

“ВПВ” прагне популяризувати космічну галузь, донести до читача відкриття, дослідження, історичні події – ту інформацію, котра не актуалізується в повсякденні. Як наслідок, вжиті терміни потребують дефініцій – хоча шкільна програма й передбачає курс “Астрономія”, де закладаються основні поняття цієї галузі, та цього все ж таки недостатньо з різних причин, серед яких: несумлінне вивчення, недостатня кількість відведених курсу навчальних годин, а також те, що до навчальної дисципліни входять лише ті матеріали, які учень старших класів може сприйняти і зрозуміти.

При аналізі “ВПВ” буде доречним використати класифікацію З. Мацюк та Н. Станкевич, які поділяють терміни на загальнонаукові та вузькоспеціальні [5], щоб встановити міжгалузеві зв'язки в публікаціях космічної тематики й визначити частотність використання окремих термінів.

• **Загальнонаукові терміни** (під якими розуміємо слова, що називають якості, ознаки, дії, явища й набули поширення в усіх стилях мови) [5]. Такі терміни зрозумілі читачеві, проте водночас їх важко відокремити від інших слів та маркувати саме як термін, адже читач не потребує дефініцій до них, а сприймає на рівні зібраних та засвоєних раніше знань. Однак слід зауважити, що зрозумілими вони будуть для читача лише за умови певного рівня знань та обізнаності в цілому.

До загальнонаукових термінів належать такі, як: *ідея, гіпотеза, процес, аналіз, син-*

тез, закон, тенденція, концепція, теорія, система [5, с. 6]. При аналізі видання “ВПВ” логічним є скористатися вже чітко виявленими в роботах вищезгаданих дослідників загальнонауковими термінами та дослідити частотність їх використання у часописі. Оберемо п'ять номерів “ВПВ” за різні роки та здійснимо кількісний¹ аналіз² вжитих у ньому загальнонаукових термінів.

Кількісний аналіз показав, що в досліджуваних номерах найчастішим загально-вживаним терміном є *процес* (див. табл.). У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” за редакцією В. Т. Бусела [2] лексема *процес* має три варіанти тлумачення, два з яких відображають специфіку конкретної галузі (медичної та юридичної відповідно). Першим тлумаченням у словнику є та дефініція, яка відображає загальний сенс: “Послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь. // Сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку” [2, с. 1179]. При зверненні до контексту вживання терміна *процес* у виданні “ВПВ” простежується відповідність словникової дефініції до цього терміна та вищезазначеної мовної ситуації, яка демонструє набуття терміном широкого вжитку в межах різних галузей: “...психические и физиологические процессы у человека” (“ВПВ”, № 1 (01), 2003 р., с. 8); “...влияние Юпитера на земные атмосферные и геотектонические процессы” (“ВПВ”, № 110, 2013 р., с. 6).

Частотність використання поняття *процес* також пов'язана з головною метою часопису – роз'яснення читачеві вже досліджених космічних явищ та подій, тобто того, що передбачає “...хід розвитку чого-небудь...” [2, с. 1179].

Рідко зустрічається загально-вживаний термін *концепція* (див. табл.). У словнику за редакцією В. Т. Бусела [2] наведено дві дефініції до поняття *концепція*, одна з яких відображає специфіку вузького кола галузей (кіномистецтва, літературознавства та суміжних із ними). Однак першим стоїть саме те визначення, яке відтворює основну універсальну сутність терміна: “Система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ” [2, с. 571].

¹ Під кількісним аналізом у цьому випадку розуміємо автоматичний пошук заданих загально-вживаних термінів у межах відмінкової парадигми.

² Слід зауважити, що слова були обрані довільно, так само, як і номери журналу, з метою об'єктивного аналізу доступності матеріалів видання, оскільки завданням є не мовний аналіз видання, а виявлення через специфіку терміновживання в ньому феномена балансування між зрозумілістю та науковістю викладу з метою медіатизації й популяризації теми космосу в сучасному українському друкованому медіапросторі.

Таблица

Загальнонауковий термін	Кількісний аналіз загальнонаукових термінів, вжитих у журналі "ВСЕЛЕННАЯ, пространство, время"				
	№ 5(06), 2004 р.	№ 10(17), 2005 р.	№ 6(37), 2007 р.	№ 04(23), 2006 р.	№ 1(1), 2003 р.
Ідея	1	1	1	1	4
Гіпотеза	2	4	2	2	1
Процес	12	23	15	9	13
Аналіз	4	5	5	3	3
Синтез	1	2	5	1	0
Закон	0	9	1	0	2
Тенденція	0	0	0	0	3
Концепція	0	1	0	1	0
Теорія	4	2	4	1	1
Система	4	4	6	5	6

У наявних у "ВПВ" контекстах термін *концепція* цілком відповідає його універсальному тлумаченню у словнику: "Им впервые была выдвинута концепция вулканизма Венеры..." ("ВПВ", № 10 (17), 2005 р., с. 7), "Его концепция построена на объединении способов получения движущей силы..." ("ВПВ", № 4 (23), 2006 р., с. 28). З огляду на наведені приклади частотність вживання терміна *концепція* зумовлена його значенням. Оскільки журнал ставить за мету роз'яснення вже дослідженого та вивченого в космічному просторі, то "спосіб розуміння", "система поглядів на те чи інше явище", як і все, що не є доведеним, переобтяжує читача зайвою інформацією. Мета ж видання – описати складні наукові досліди, що дали певний результат чи пояснили явище, яке могло викликати різні емоції в пересічній людини.

- **Вузькоспеціальні терміни** (під ними розуміємо "слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку конкретної галузі" [5, с. 131]). Такі терміни одразу вирізняються в медійному тексті та в більшості випадків потребують визначення. Видання "ВПВ", присвячене космічній тематиці, використовує вузькоспеціальні терміни всіх дотичних до космічної сфери галузей, зокрема астрономії, фізики, хімії тощо. Астрономічний енциклопедичний словник за редакцією І. А. Климишина та А. О. Корсунь термін *космонавтика* тлумачить таким чином: "1. Польоти в космічному просторі. 2. Сукупність галузей науки і техніки, які забезпечують освоєння косм. простору і позаземних об'єктів для потреб людства з використанням ракет і космічних апаратів" [1, с. 240]. Тож, вивчаючи терміносистему "ВПВ" і загалом науково-популярні журнали, присвячені космічній тематиці, з погляду журналістикознавства буде важливим аналізувати міжгалузеві терміни, котрі деякі вчені виокремлюють, окрім загальнонаукових та вузькоспеціальних [5].

- **Міжгалузеві терміни** (під ними розуміємо "терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях"

[6]). Використання певних понять різними науковими галузями – не виняткове явище. Як зазначалося вище, космонавтика – "це сукупність галузей", а отже, і терміносистема космічної галузі – це сукупність терміносистем різних галузей. Залежно від тематики опублікованих у "ВПВ" матеріалів у них використовується й відповідна лексика. Наприклад, публікація "Органические молекулы в космосе" вміщує назви хімічних елементів, оскільки вже сама назва публікації говорить про дослідження космосу з погляду хімічного складу космічних реалій. У цій статті наскрізно використовуються назви хімічних елементів, що входять до терміносистеми цієї ж галузі: "...Комбинация атомов углерода, кислорода, водорода, азота, фосфора и серы..." ("ВПВ", № 110, 2013 р., с. 6). Загалом сфера космонавтики – яскравий приклад використання міжгалузевих термінів.

Аналізуючи параметри вживання термінів у "ВПВ", слід звернутися до класифікації А. П. Коваль [4], яка визначає декілька варіантів введення дефініцій у текст. Спираючись на концепцію дослідниці, розглянемо основні варіанти вживання термінів у спеціалізованому друкованому виданні "ВПВ":

1. **Визначення терміна подано так, як у словниках.** Першим при цьому виступає слово-термін, далі йде його дефініція. Такий спосіб введення термінології до матеріалів журналу досить дієвий, оскільки він є найбільш звичним для читача. У журналі його використовують найчастіше, наприклад:

"Коронграф – это такое устройство, которое позволяет экранировать свет центрального светила и регистрировать излучение слабых, рядом расположенных объектов" ("ВПВ", № 1 (01), 2003 р., с. 31) – термін та дефініцію до нього використано в статті як нагадування чи пояснення читачеві, термін не виокремлений графічно, а лише взятий у дужки;

"Кентавры – группа астероидов, орбиты которых расположены в области планет-гигантов" ("ВПВ", № 1 (01), 2003 р., с. 21) – термін та його дефініція вжиті як виноска в статті видання;

“Блазар – класс внегалактических источников, которым свойственна высокоамплитудная переменность блеска в оптическом диапазоне” (“ВПВ”, № 7 (120), 2014 р., с. 6) – термін та його визначення наведено в розширеному словнику з коментарем до статті.

2. Поступове підведення до терміна (спочатку розгорнутий опис, потім – термін). Головне завдання такого способу введення терміна та його дефініції до медійного тексту – підкреслити важливість пояснюваного процесу чи явища, наприклад:

“Путем измерения частоты сигналов, поступающих с борта АМС, и определения отличия ее от 2,29 ГГц наземные операторы определяют скорость движения станции вдоль направления на наблюдателя – лучевую скорость” (“ВПВ”, № 1 (103), 2013, с. 20) – дефініція до терміна в наведеній цитаті, як і в більшості випадків у “ВПВ”, не є класично науковою, а тлумачить термін з огляду на матеріал статті та подану в ній інформацію;

“Земля вращается относительно направления на Луну, поэтому в открытом море поверхность воды дважды в сутки приподнимается над средним уровнем на полметра – это и есть морские приливы, между которыми наступают отливы”

(“ВПВ”, № 5 (118), 2014 р., с. 6) – дефініція в цьому випадку не пояснює сам термін, який уже може бути відомим для масового читача, тобто відповідає на запитання *що?*, а саме описує процес, тож дефініція в конкретному випадку відповідатиме на запитання *як?*, яким чином?

3. Орієнтувальне введення (коли термін характеризують через низку основних ознак поняття). Такий принцип вживання терміна в науково-популярному виданні є виправданим, оскільки мета введення термінологічної одиниці – не перевантажити читача складною інформацією з різних наукових галузей, а пояснити невідоме через відоме. Наприклад, “Метан – вторая по мощности, после азота, составляющая атмосферы, которая также содержит в заметных количествах воду и аммиак” (“ВПВ”, № 07 (14), 2005 р., с. 29). Журнал “ВПВ”, який позиціонує себе як “Міжнародний науково-популярний журнал з астрономії та космонавтики, розрахований на масового читача”, використовує подібне введення терміна та дефініції до нього досить рідко. Такий метод – ряд основних ознак – журнал уживає більшою мірою не для термінологічних одиниць, а для роз’яснення осібного через закономірне, наприклад: “Все звезды обращаются вокруг центра Галактики, которая имеет форму диска. Солнце со своими планетами завершает один оборот вокруг

центра за 250 миллионов лет” (“ВПВ”, № 10 (17), 2005 р., с. 6).

4. Синонімічне введення (поряд ставлять термін і нетермінологічну, загальномовну, часом описову назву цього самого поняття). Більшість термінологічних одиниць мають загальноновживаний синонім – розмовну назву, звичну пересічному читачеві, наприклад: “Лунный грунт или реголит – пылевато-песчаный порошок со специфическим запахом гари, которым покрыта вся поверхность Луны” (“ВПВ”, № 3 (04), 2004 р., с. 20). Цей приклад може слугувати взірцем синонімічного введення терміна та його загальномовного синоніма в науково-популярному часописі, оскільки “лунный грунт” – термін, що складається з двох загальновідомих лексем, а “реголит” – суто наукова лексема.

IV. Висновки

Аналізуючи звернення до терміносистеми космічної галузі у друкованих ЗМІ на прикладі “ВПВ”, слід зауважити, що залежно від рубрики в публікаціях різняться набір термінів та їх концентрація. Вивчення особливостей використання астрономічної термінології космічної галузі в засобах масової інформації, зокрема спеціалізованому журналі “ВПВ”, дає можливість виявити призначення видання та його читацьку аудиторію. Кількісний і якісний аналіз використаних у матеріалах “ВПВ” термінів продемонстрував серйозність і продуманість видання, спрямованого на популяризацію дещо утаємниченої та важкодоступної для сприйняття аудиторією наукової інформації.

Список використаної літератури

1. Астрономічний енциклопедичний словник / за заг. ред. І. А. Климишина та А. О. Корсунь. – Львів, 2003. – 548 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
3. Волкова І. В. Гіперо-гіпонімічні відношення в сучасній українській фізичній термінології / І. В. Волкова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – № 745. – 2006. – Вип. 49. – С. 27–30.
4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови: підручник / А. П. Коваль. – Київ: Вища школа, 1987. – 352 с.
5. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – Київ: Каравела, 2006. – 352 с.
6. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – Київ: Алєрта, 2010. – 696 с.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2014

Копылова Л. А. Особенности использования астрономической терминологии в специализированных печатных СМИ

Статья содержит структурный анализ терминологических единиц специализированного периодического издания "ВСЕЛЕННАЯ, пространство, время". Языковые аспекты журналистских материалов могут свидетельствовать об уровне издания и непосредственно об уровне читателя, на которого оно рассчитано. Анализ терминосистемы космической отрасли в средствах массовой информации, в том числе в журнале "ВСЕЛЕННАЯ, пространство, время", дает возможность выявить назначение издания и его читательскую аудиторию.

Ключевые слова: специализированное периодическое издание, журнал, аудитория, медиатизация, термин, дефиниция, астрономическая терминология, космонавтика.

Kopylova L. A. The Features of Astronomical Terminology Usage in Specialized Print Media

The article is devoted to the structural analysis of terms in specialized issue UNIVERSE, Space, Time. Language aspects of journalists' materials can indicate rate of the issue and directly rate of the reader this issue addresses to. Using linguistic criteria of analysis certain model of term usage and applied to them definitions in named issue is created in the article. Relating upon the terminological units by main linguistic criteria such variants of typologization are highlighted: specifics of term definition introduction (meaning of the term is given as in a dictionary, gradual approaching the term, orientated bringing in, synonymous bringing in); division of the terms in widely used, intersectoral and highly specialized; term division by structural models (single-component, two-component, three-component, multicomponent analytical terms); precedential names in terminology. This helps to create journalistic proper approach to studying terminological systems and analysis of appropriate usage of some terms, of text complexity and information credibility in a printed issue, in particularly UNIVERSE, Space, Time.

Through analysis by number of criteria a scheme of terminological units' interrelations and their influence on the recipient of considered magazine can be formed. By referring reader to scientific information mediatization of the scientific knowledge takes place, thereafter such issue as UNIVERSE, Space, Time debunks existent in social conscious stereotypes, biased and outdated knowledge about space, changing established notion that space field is mysterious and hidden from general public.

Analysis of space field terminological system in media, in particular in magazine UNIVERSE, Space, Time gives opportunity to indicate purpose of the issue and its readership. It is revealed that the magazine is drawn towards solely scientific reception of space phenomena and events and rarely applies elements of parascientific hypothesis to development of space subjects.

Key words: specialized periodical, magazine, public, mediatization, the term, definition, astronomical terminology, astronautics.